

Kapittel 1. Innledning

1.1 Oppgavens utgangspunkt og problemstilling

Det har i de siste 15 årene vært en økende interesse rundt temaet Holocaust i Norge. Spennvidden i temaer som har vært omhandlet strekker seg helt fra generelle Holocauststudier til enkeltindividens skjebner i tyske leire og til norsk flyktningpolitikk.¹ Når det kommer til flyktningpolitikk, har kategoriseringen av grupper ofte vært gjort på grunnlag av nasjonalitet, religion og politiske interesser, men jeg har savnet fokuset på barn rundt disse temaer i norsk historieforskning. Det å være flyktning og barn, innebærer at man er totalt overlatt til omgivelsene og andre personers avgjørelser. Det at nesten hele Europa var rammet av krig og usikkerhet, gjorde at tilværelsen ble enda vanskeligere. Hvis man i tillegg hadde et jødisk opphav, vet vi at tilværelsen for de aller fleste innebar forfølgelse, store lidelser og i siste instans, tortur og drap. Hvordan forholdt Norge seg til denne gruppen mennesker? Dette resonnementet danner utgangspunkt for problemstillingen i oppgaven: *”Jødiske barneflyktninger fra Østerrike og Tsjekkoslovakia som kom til Norge i 1938 og 1939. Det norske samfunns holdninger, og flyktningenes forhold til sitt jødiske opphav”*.

Bakgrunnen for barnas opphold var Tysklands annekasjon (Anschluss) av Østerrike i mars 1938, og innlemmelsen av Sudetenlandet i september 1938, og de påfølgende jødeforfølgelsene. Det ble ikke satt i gang noen organisert flyktninghjelp rettet mot barn før Østerrike ble innlemmet i Tysklands ”tredje rike”.

Avgrensning av oppgaven

De jødiske barneflyktningene i min oppgave er barn som kom alene, uten foreldre eller foresatte, med hjelp fra ulike flyktningorganisasjoner. Jeg har derfor utelatt jødiske barn som oppholdt seg i Norge i det aktuelle tidsrommet sammen med familiene sine. Dette gjelder også jødiske familier med barn som kom under kategorien ”politiske flyktninger”. Når jeg bruker begrepet ”barn” gjelder dette hovedsakelig barn under 12 år. Bakgrunnen er at det kom

¹ Tidligere forskning vil bli presentert under kap. 1.5.

klare føringer fra Centralpasskontoret at barna ikke måtte være eldre enn 10-12 år.²

Hensikten med denne oppgaven er først å se på hvordan den norske samfunn, i et makroperspektiv, forholdt seg til jødiske barneflyktninger, uten foreldre eller foresatte, som kom til landet etter nazistenes okkupasjon av Østerrike og annekteringen av Tsjekkoslovakia. Deretter vil jeg drøfte dette på flere samfunnsmessige nivåer helt ned til et mikroperspektiv, der enkelte barneflyktninger selv skildrer sine opplevelser rundt det å være jøde, barn, alene og flyktning i et fremmed land. Jeg mener at det i norsk historie savnes skildringer på flere plan over hvilke forutsetninger disse barna hadde før og under oppholdet i Norge. Et viktig poeng er også hvordan vi i etterkant ser på disse skildringene. Har dette blitt en ”solskinshistorie” i norsk flyktningpolitikk, eller er det fortsatt en tegning som ikke har blitt fargelagt?

”What happened to those to whom ’nothing happened at all’” er tittelen på et forskningsprosjekt som psykoanalytiker Dorit B. Whiteman tok initiativ til i midten av 1980-årene. Hensikten var å få frem de tyskspråklige barneflyktningsenes erfaringer og dokumentere deres historie.³ Jeg synes tittelen er treffende, og problematiserer hvilke utfordringer disse flyktningbarna møtte og møter den dag i dag.

Knut Kjeldstadli skriver at historie er nyttig, fordi den gir oss innsikt i hva som er stabilt og hva som forandrer seg. Historieforskning er også beslektet med tanken om forandring. Er man interessert i det menneskelige mangfoldet og hvordan menneskeverden kan se ut, kan virkningen av denne oppgaven forhåpentligvis være økt toleranse.⁴

Oppgavens oppbygging

Oppgaven inneholder seks kapitler, inkludert innledning og avslutning. Kapittel 2 omhandler og problematiserer flyktningpolitikken i 1938-1939. Innledningsvis blir utgangspunktet de internasjonale føringene som lå til grunn for hvordan Norge og de nordiske landene utformet sin restriktive flyktningpolitikk rettet mot jødiske flyktninger. På bakgrunn av denne

² Skjønsberg, Harald. *Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933-1940*. Hovedoppgave, våren 1981. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 1981, s. 167-168. Se kap. 2 for ytterligere begrunnelse av alderen til barna.

³ Opplysninger om prosjektet er hentet fra Ingrid Lomfors *Förlorad barndom, återvunnet liv- De judiske flyktningbarnen från Nazityskland*. Göteborg: Akademisk avhandling, Historiska institusjonen, Göteborgs universitet. 2006, s. 15.

⁴ Knut Kjeldstadli *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. 3.opplag. Oslo: Universitetsforlaget. 2003, s. 19-21.

politikken, ble avgjørelser vedrørende barneflyktninger tatt. Kapittelet er basert på litteratur som omhandler hvordan det internasjonale og nasjonale samfunnet erindrer og fremstiller flyktningpolitikken.

I kapittel 3 blir barneflyktingenes tilværelse i Norge drøftet, og deres jødiske opphav vil danne utgangspunktet for diskusjonen. Hvem flyktningbarna var, hvor de oppholdt seg, hvilke utfordringer de møtte, og hvordan samfunnet bidro til inkludering eller integrering. Et viktig perspektiv blir å ta for seg alle nivåer i samfunnet, fra betydningsfulle enkeltpersoner til hjelpeorganisasjoner og statlige institusjoner. Drøftingen går mellom hendelser som i et historisk lys har blitt sett på som avgjørende eller betydningsfulle for barna, og barnas subjektive opplevelser av det norske samfunns holdninger.

Kapittel 4 følger opp foregående kapittel og fortsetter med drøftingen rundt samfunnets holdninger til det å være jøde, barn og flyktning, men da sett ut fra gruppetilhørighet. Felles for kapittel 3 og 4 er at de i stor grad er basert på barneflyktingenes personlige erindringer, og viktige personer i barneflyktingenes sitt liv sine memoarer. Det sosiologiske og psykologiske perspektivet vil naturlig nok være sentralt her.

Jeg mener det er viktig for oppgavens tema og problemstilling å se på hvilke konsekvenser denne flyktingtilværelsen har hatt for barna i ettertid. Kapittel 5 vil derfor i all hovedsak omhandle hvordan flyktingbarnas selv problematiserer det å overleve Holocaust og deres tanker om sitt jødiske opphav. Danske og engelske studier av flyktingbarna er sentrale kilder i dette kapittelet, da det ikke har vært gjort slike studier i norsk sammenheng.

1.2 Metode

Utgangspunktet for oppgaven finner vi i årsaksforklaringer om at ”et fenomen er en virkning av noe annet”.⁵ Allikevel er ikke dette tilstrekkelig for å forklare de holdninger og handlinger som lå til grunn for datidens beslutninger. Et syn som danner fundamentet for oppgaven er det hermeneutiske, altså å forstå hva målet, hensikten og motivet var hos de handlende.⁶

Historieforskeren William H. Dray går videre med dette synet, og understreker at vi må ikke bare kjenne kunnskapen folk hadde, men også den situasjonen den handlende personen stod i. Vi kan si at handlingene må forstås som intensjonelle, som styrt av en bevisst hensikt som

⁵ Kjeldstadli 2003, s. 246.

⁶ Kjeldstadli 2003, s. 122.

ikke nødvendigvis er fornuftig.⁷ I direkte tilknytning til min oppgave kan disse tankene knyttes opp mot norske og utenlandske politikeres begrunnelse for deres restriktive flyktningspolitikk.

Oppgaven baserer seg på primærkilder, tidligere forskning og eksisterende litteratur, men også i stor grad på kollektive og personlige erindringer. Det som det enkelte menneske erindrer, kan komme i konflikt med hvordan samfunnet i fellesskap erindrer en hendelse. Det kan være stor forskjell på en historisk erkjennelse og en historisk erindring. Erindring er en bevissthet om en fortolkning av fortiden. Det er en måte et samfunn forstår sin fortid i forhold til nåtiden.⁸ Erindringer må kunne ses i forhold til historiske erkjennelser for å avgjøre deres troverdighet.

Kollektiv biografi

Prosopografi er en gammel forskningsmetode som man ofte finner igjen i studier av makteliter innen politisk historie. I senere tid har den også blitt brukt i sosialhistorie, av den grunn at man studerer grupper og ikke enkelte individer eller institusjoner.

I den sosialhistoriske forskningen forekommer prosopografi inn som et hjelpemiddel for å undersøke bakgrunnen til sosial forandring i et smalt eller bredt perspektiv. Metoden brukes for å ta frem det som karakteriserer gruppens felles historie. Metoden brukes også ut i fra et teoretisk utgangspunkt hvor man personifiserer felles forandring og historisk utvikling. Den prosopografiske metoden kan brukes innenfor ulike kildegrupper og ingen av dem trenger bestå av et intervju-material. Den er derfor ikke bundet til en spesiell tid i historien.⁹

Ved å bruke denne metoden kan jeg se på noen enkeltindivider, men også fokuserer på fellesgruppen ut i fra et historisk perspektiv. Ved å fokusere på 1930-årenes forutsetninger og de valgene som ble gjort ut i fra datidens tenkemåter, ønsker jeg mest mulig å forhindre drøfting rundt nåtidens ”etterpåklokskap”.

⁷ Kjeldstadli 2003, s. 123.

⁸ Sofie Lene Bak. *Ikke noget at tale. Danske jøders krigsoplevelser 1943-1945*. Dansk Jødisk Museum. 2010, s. 20.

⁹ Ingrid Lomfors. *Förlorad barndom, återvunnet liv- De judiske flyktningsbarnen från Nazityskland*. Göteborg: Akademisk avhandling, Historiska institusjonen, Göteborgs universitet. 1996. s. 41-42.

1.3 Teoretiske perspektiv

Den svenske historikeren Ingrid Lomfors, datter til et av de jødiske flyktningbarna som ble reddet fra Nazityskland til Sverige før krigsutbruddet i 1939, skriver at studier av flyktninger kan gjøres på ulike måter ut ifra forskjellige analyseproblemer.¹⁰ Lomfors refererer til Elizabeth Ferris sine tre ulike analysenivåer i "Refugee and World politics": Individuell, nasjonal og global. De fleste historikere arbeider på det nasjonale og globale nivået, der det oftest er fluktens årsaker og flyktningpolitikkenes strukturelle mønster som undersøkes. Lomfors doktoravhandling om de jødiske barneflyktningene i Sverige ligger derimot på det individuelle analysenivået. Hun velger å behandle de ulike individene i flyktninggruppen som en kategori mennesker tilhørende et avgrenset kollektiv. Flyktninggruppen blir studert fra et kollektivbiografisk utgangspunkt. Det innebærer at gruppens historie stilles i fokus både når det gjelder hva som forener barna innad i gruppen og det som skiller dem fra hverandre.¹¹

Jeg ønsker å støtte meg til Lomfors sitt resonnement når det gjelder det teoretiske perspektivet på individnivå. Gruppetilhørigheten, eller fraværet av den, blir sentral i min oppgave. På nasjonalt nivå ser jeg på det norske samfunns holdninger, både på sentralt nivå og ned til den norske befolkning generelt. Det globale nivået vil jeg se på først og fremst i forhold til våre naboland, da deres holdninger la føringer for hvordan flyktningpolitikken ble behandlet her hjemme. Jeg støtter meg også til tidligere studier gjort av flyktningbarn som kom til Sverige og England. Den metodologiske individualismen blir brukt ved å trekke frem enkelthistorier fra flyktningenes opplevelse av oppholdet i Norge.

Lomfors opererer også med tre fundamentale begrep: *Barn, jødisk og flyktning*.¹² Dette videreføres som aspekter til gruppens karakteristikk, samtidig som hvert begrep har en særskilt problematikk. Jødisk og flyktning er begreper jeg setter inn i en kontekst både på individ – og nasjonalt nivå. Det å være barn vil jeg omhandle først og fremst i et psykologisk perspektiv i tilknytning til separasjon fra det kjente og trygge.

¹⁰ Lomfors 1996, s. 24.

¹¹ Lomfors 1996, s. 25.

¹² Lomfors 1996, s. 25.

1.4 Problemer rundt identitetsbegrepet

Jeg har valgt å bruke ordene jødisk opphav istedenfor for jødisk identitet i min problemstilling. Hovedgrunnen er at identitetsbegrepet er svært mangfoldig.

For det første er identitet noe dynamisk som utvikler seg gjennom hele vårt liv. Det er en ubevisst prosess som alltid påvirkes og modifiseres av den sosiale virkelighet. Et menneske sin væremåte blir så å si kontinuerlig korrigeret av de sosiale realiteter. Et barn lærer av sine omgivelser. Etter hvert utvikler de sin egen personlighet og bevisstheten at de er en selvstendig individualitet. Kontinuiteten av dette fører til en endelig identitet.¹³

Videre kan identitet være noe som har sitt opphav fra tradisjoner. For å kunne kalle seg jødisk, ut i fra religiøse skrifter og tradisjoner, må mor være jødisk eller man må ha konvertert til jødedommen.¹⁴ Hva vil det si å ha en jødisk identitet? En person kan oppleve å ha en jødisk identitet uten å skulle ha et aktivt forhold til andre jøder. Det er imidlertid først når personen kjenner samhörighet med det jødiske kollektivet at identiteten aktiveres og dermed blir en del av en jødisk gruppeidentitet.¹⁵

I tillegg formes ens identitet av de sosiale realitetene. De som fødtes på 1920-1930 tallet vokste opp i en brytningstid med hensyn til den jødiske bevissthet og identiteten. En årsak til dette kan være at det i 1930 årene oppstod en forandring i den jødiske bevisstheten. Som en motreaksjon til de nazistiske forfølgelsene søkte flere og flere jøder tilbake til sine røtter. Dette førte til at assimilasjonsprosessen opphørte.¹⁶ Nasjonalsosialistene utarbeidet i 1935 en videre definisjon på hvem som var jøde. Både ”halvjøder”, personer med to jødiske besteforeldre, og ”blandingsjøder” eller ”kvartjøder”, personer med en eller to besteforeldre av jødisk tro, ble sett på som annenrangs borgere.¹⁷

Til slutt er ikke minst våre umiddelbare omgivelser viktige for å forme vår identitet. En kan derfor stille spørsmål ved hvordan det påvirket de jødiske barneflyktingene å vokse opp i et nytt miljø. I sin doktoravhandling: ”Förlorad barndom, återvunnet liv” skriver Lomfors at det ikke var en selvfølge for flyktingbarna å følge jødiske tradisjoner i sitt nye hjemland Sverige. Det kom an på fosterfamilien de var plassert i. Hjelpkomiteene tok nemlig sjelden noe hensyn til barnas jødiske bakgrunn ved plasseringen i fosterhjem. Å flytte

¹³ Leo Eitinger. *Fremmed i Norge*. Oslo: J.W. Cappelens forlag A.S, 1981, s. 38.

¹⁴ Bente Groth. *Jødedommen*. Oslo: Pax Forlag A/S 2003, s. 26-27.

¹⁵ Lomfors 1996, s. 195.

¹⁶ Lomfors 1996, s. 160.

¹⁷ Einhart Lorenz. *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax Forlag A/S 2003, s. 25-27.

flyktningbarna til et jødisk miljø for deres skyld, oppfattes ikke som noe alternativ.¹⁸

Lomfors hevder at de jødiske flyktningbarna opplevde en slags renessanse i jødisk liv før flukten til Sverige. Noe som var forskjellig fra den tiden foreldrene deres vokste opp med. Abraham Margalioth har undersøkt den jødiske aktiviteten mellom 1933-1938 og mener at den nazistiske antisemittismen fikk den følge at den jødiske identiteten ble styrket. I følge Margalioth, ble det en slags oppvikker for det jødiske folket.¹⁹ Under krigsårene i Sverige innskrenket deres muligheter til å utøve sin religion og kultur. I kvantitativ mening hadde de som levde sammen med andre jødiske flyktninger best forutsetning for å opprettholde de jødiske tradisjonene, hevder Lomfors.²⁰ Dette er en påstand jeg vil drøfte under kapittel 4, hvor jeg ser på gruppementalitet og forutsetninger.

Jeg ønsker å konkludere, på bakgrunn av denne problematiseringen rundt identitetsbegrepet, at jeg velger å bruke ordet opphav, istedenfor identitet.

Minoritet

Ut i fra min problemstilling vil begrepet ”jødisk” og ”jødisk opphav” knyttes opp mot minoritet. Jeg ønsker i denne oppgaven å belyse og drøfte sosiale og psykologiske aspekter rundt minoritetsbegrepet. Jeg vil videre konkretisere dette ved å komme med historiske eksempler fra tidsskrifter eller biografier som har sammenheng med overordnede teorier.

Forholdet mellom barn og separasjoner vil også drøftes ut ifra en psykologisk synsvinkel. Jeg ønsker ikke bare å se på utfordringer som gikk på problemer rundt identitet og minoritet, men også det å være separert fra familien sin på ubestemt tid. Hvorfor er psykologi viktig innen historieforskningen? Koht skriver: ”Historieskrivinga er ingenting utan psykologi”. Det karakteristiske ved disse forsøk på å vitenskapliggjøre konstruksjonene ved hjelp av psykologien synes å være tendensen til å redusere ”vilje og ønsker” til enkle grunnreaksjoner, eller som Bull sier: ”De virkelige drivende livskræfter”. Psykologien låner tyngden til doktrinen om at alle sosiale fenomener må bli forstått ut fra avgjørelser, holdninger og handlinger til enkeltindivider. Psykologien står for en metodologisk individualisme. Karl Popper hevder at den låner tyngde til doktrinen om at alle sosiale fenomener må bli forstått ut fra avgjørelser, holdninger og handlinger til enkeltindivider. På

¹⁸ Lomfors 1996, s. 132-133.

¹⁹ Abraham Margalioth, her referert etter Lomfors 1996. s, 161.

²⁰ Lomfors 1996. s, 194.

den annen side advarer Popper mot psykologiens tendens til å redusere alle sosiale fenomener til psykologiske fenomener.²¹ Det at barna ble adskilt fra foreldrene, trenger ikke nødvendigvis føre til at de tok alvorlig psykisk skade av dette under krigen. Det er derfor jeg har sett det som en nødvendighet å skrive et kapittel som omhandler tiden etter krigen og frem til i dag.

Lomfors understreker nødvendigheten av et ”psykologisk blick” i sin historiske avhandling om barneflyktingene, fordi det hjelper en å øke kjennskapen om flyktingenes levevilkår.²² Dette knytter jeg opp mot ulike psykologiske aspekter som de jødiske barneflyktingene kunne møte ved å være en minoritet i det norske samfunnet.

1.5 Kilder

Oppgaven bygger på opplysninger fra Centralpasskontorets arkiv i Riksarkivet, samt Statsarkivet i Bergen. Det finnes dessverre ikke arkiver etter hjelpeorganisasjonene som er aktuelle i min oppgave. I tillegg inneholder kildematerialet muntlige kilder, aviser og tidsskrifter, rapporter, undersøkelser og memoarer.

Utfordringer knyttet til tall

Jeg har brukt mye tid på å komme med konkrete tall over hvor mange barneflyktinger som kom til Norge fra Østerrike og Tsjekkoslovakia i 1938-1939. Centralpasskontorets arkiv ved Riksarkivet mangler opplysninger om flere av barna som kom.²³ Ved å ha lest meg opp på litteratur som omhandler jødiske flyktinger spriker tallene noe. Jeg antar at hovedgrunnen til dette er at flere barn reiste hjem, etter ønske fra foreldrene, da Norge ble okkupert i 1940. Ikke alle barn har blitt registrert som jødiske (dette gjelder hovedsakelig barna som kom med Nansenhjelpen fra Tsjekkoslovakia), men jeg har dessverre ikke hatt tid eller mulighet til å undersøke alle journaler fra Centralpasskontoret i dette tidsrommet.

Memoarer, biografier og muntlige kilder opererer også med ulike tall. En av grunnene til at tallene spriker noe, kan være at det ankom barn til barnehjemmet eller til pleieforeldre

²¹ Francis Sejersted. ”Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990-årene”, i *Historisk tidsskrift nr 4. 1989.* s. 399. Sitatene fra Koht, Bull og Popper er også hentet fra samme kilde.

²² Lomfors 1996, s. 27.

²³ Riksarkivet. Centralpasskontorets journal nr: 328. Jøder/statistikbøker 1938-1945.

senere i den aktuelle perioden. Jeg har ikke oversikt over bakgrunnen til disse barna, heller ikke om hvilke hjelpeorganisasjoner eller enkeltmennesker som stod bak.

Tidligere forskning

Det er ingen i Norge som tidligere har gjort historisk forskning rundt min problemstilling. Jeg har derfor basert noe av min forskning på utenlandsk forskning rundt lignende temaer, hovedsakelig fra Sverige og Storbritannia. Jeg har stått overfor to utfordringer ved å knytte denne forskningen opp mot jødiske barneflyktninger som kom til Norge. Den ene utfordringen går på antallet. I Norge dreier tallet seg om i underkant av 60 barneflyktninger, mens det i Storbritannia er om lag 10.000. Dette gjør at oppgavens personlige opplevelser og skildringer blir svært begrenset da persongalleriet er såpass lite. En annen utfordring er at verken Sverige eller Storbritannia ble okkupert av nazistene. Varigheten av oppholdet i Norge var, for de fleste av flyktningbarna, tre til fire år, før de fleste på nytt måtte flykte.

Det å skulle skrive om jødiske barn som kom alene til et ukjent land, har ført med seg at jeg har måtte støttet meg til andre vitenskaper som sosiologi og psykologi, for å kunne prøve å forstå de individuelle aspektene ved det å være et jødisk barn i et fremmed land som opplever tap, separasjoner og usikkerhet. Utgangspunktet for denne vinklingen fant jeg hos Ingrid Lomfors, i hennes doktoravhandling om jødiske barneflyktninger som kom til Sverige.²⁴ Dette er historieforskning som også belyser psykologiske og sosiale aspekter ved det å være barn, flyktning, jødisk og separert fra sitt hjemland og sine nærmeste. Ut i fra Lomfors sin avhandling har jeg hentet nyttig informasjon og refleksjoner til hvordan jeg skulle forske på mitt emne.

Den tyske forskeren Claudia Curio, og den engelske forskeren Caroline Sharples, har gjennom flere studier studert jødiske flyktningbarn som kom med barnetransporter til England i tidsrommet 1938-1939.²⁵ Begge har også rettet et særskilt fokus på hvilket forhold barna, etter krigen var slutt, har hatt til sitt jødiske opphav og sin flyktningtilværelse. Jeg vil også nevne Karen Gershon sin bok: *We came as children*, gitt ut i 1966.²⁶ Boken baserer seg på

²⁴ Ingrid Lomfors. *Förlorad barndom, återvunnet liv- De judiske flyktningbarnen från Nazityskland*. Göteborg: Akademisk avhandling, Historiska institusjonen, Göteborgs universitet, 1996

²⁵ Claudia Curio. *Kindheit und Jugend Im Exil- Ein Generationenthema. Exilforschung Ein Internationales Jahrbuch, Band 24*. München, 2006. Caroline Sharples. "Reconstructing the past: Refugee Writings on the Kindertransport", i *Holocaust studies: A Journal of Culture and History, Vol.12, No.3*, Winter 2006.

²⁶ Karen Gershon. *We came as children. A Collective Autobiography of Refugees*. London: Victor Gollancz. LTD, 1966.

intervjuer, brev og sitater hentet fra barna som kom med barnetransporten til England. Boken blir derfor veldig personlig og subjektiv, og mangler både drøfting i forhold til flyktningpolitikk og samfunnets holdninger.

Studiene til blant annet Lomfors, Curio og Sharples har vært svært nyttige for å kunne se på Norges holdninger i forhold til andre land og for å problematisere rundt begreper som identitet tilhørighet.

Den danske historikeren Sofie Lene Bak har i flere år forsket på danske jøders krigsopplevelser, og kom nylig ut med en bok om dette temaet.²⁷ Det er interessant å lese hennes vinkling på de sosiale dimensjonene rundt jødiske barn som ble ”gjemt” hos familier eller på institusjoner, og hvordan deres tilværelse artet seg under og etter krigen.

Det jødiske menighetsbladet i Norge fra 1929 til 1939, *Hatikwoh*, gir oss viktige opplysninger om jødisk hverdagsliv i Norge i disse årene. Her er også beretninger og rapporter fra *Wienerbarnas venner* angående de jødiske barneflyktingene som kom til Norge ved hjelp av *Jødisk Hjelpesfond*, viet stor plass. Opprettelsen av det jødiske barnehjemmet i Oslo og ivaretagelsen av barna blir flere ganger debattert både innad i menigheten, men også fra innlegg skrevet av eksterne som eksempelvis Odd Nansen. I andre riksdekkende og lokaldekkende tidsskrifter som *Tidens Tegn*, *Dagbladet*, *Arbeiderbladet*, *Stavanger Aftenblad* og *Bergens Tidene*, finnes det reportasjer om barneflyktingene da de ankom Norge.

Hovedfagsoppgavene til Harald Skjønsberg og Erik Bråthen, som begge omhandler Skandinavias flyktningpolitikk i forhold til jødiske flyktinger i 1930-årene, har vært betydningsfulle kilder når jeg drøfter flyktningpolitikk på sentralt og internasjonalt nivå under kapittel 2.

Jeg har også intervjuet to av de jødiske barneflyktingene som kom til Norge, Edgar Brichta og Siegmund Korn, for å kunne ”fargelegge” teori med konkrete eksempler.²⁸

Litteratur

Historielektor Oskar Mendelsohn skrev et omfattende 2-binds verk om jødernes liv i Norge gjennom 300 år. Dette verket er et viktig oppslagsverk når det gjelder personer, organisasjoner og hendelser i jødisk liv i Norge. Dessverre inneholder det lite drøfting.

Da jeg først startet med oppgaven og leste meg opp på relevant litteratur, fant jeg lite

²⁷ Sofie Lene Bak. *Ikke noget at tale*. Dansk Jødisk Museum, 2010.

²⁸ Edgar Brichta og Siegmund Korn vil bli presentert ytterligere under kapittel 3 og 4.

historisk forskning som spesielt rettet fokuset mot jødiske barneflyktninger som kom til Norge. Det jeg fant, omhandlet ulike flyktningorganisasjoners arbeid, hvilke land barneflyktningene kom fra og organisatoriske og administrative beretninger om Norges generelt avvisende holdning til jødiske flyktninger som søkte innreise til Norge etter krigsutbruddet i siste del av 1930-årene. Forskningen har da sett på jødiske barneflyktninger i forhold til nasjonale og internasjonale holdninger og rammebetingelser. Irene Levin, professor i sosialt arbeid, har studert og skrevet oppgave om de jødiske barneflyktningene som bodde på det jødiske barnehjemmet i Oslo under krigsårene. Denne oppgaven, som omhandler ulike enkeltindivider forhold til hverandre, til det norske samfunn og til sitt jødiske opphav, har vært en inspirasjon for meg til å skrive om dette emnet i en historisk kontekst. Inspirasjonen og interessen fikk jeg også ved å lese *Oss selv nærmest* skrevet av Per Ole Johansen.²⁹ Boken tar for seg Norge og jødene fra 1914-1943. Boken fokuserer på forholdet mellom det offisielle Norge og jødene, men kommer også inn på Norges holdninger til flyktning- og fremmedpolitikk i mellomkrigstiden. Boken savner allikevel et mer nyansert og reflektert syn på ”flyktningproblemet”, som forfatteren kaller det. Dette gjelder spesielt det generelle samfunnsnivået.

Flere omfattende bøker om antisemittisme i Europa er skrevet av norske forfattere. Boken *Jødehat* av Trond Berg Eriksen m.fl. og *Veien mot holocaust* av Einhart Lorenz, er bøker som brukes aktivt i historieundervisningen ved Universitetet i Oslo. Det har i de senere år vært skrevet flere hovedfags – og masteroppgaver om holdninger til jøder, antisemittisme og Holocaust i Norge. Flere oppgaver har tatt for seg jødisk flukt og jødisk deportasjon fra Norge, sett i lys av det norske samfunns holdninger, både på regjerings og individnivå. Videre er det skrevet bøker om enkeltmennesker som overlevde opphold i konsentrasjonsleire eller som på ulike måter klarte å flykte over Norges grenser. Det er også blitt satt et fokus på redningsaksjoner, der flere enkeltmenneskers heltmodige innsats har blitt hedret.³⁰

Einhart Lorenz sin bok: *Exil in Norwegen*, som omhandler tyskspråklige flyktninger i Norge, tar for seg viktige aspekter knyttet opp til Norges holdninger, både politisk og sosialt.

²⁹ Per Ole Johansen. *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal norsk forlag. 1984.

³⁰ Bøker som f. eks: Johansen 1984, Ragnar Ulstein: *Jødar på flukt*. Oslo: Samlaget 1995, Herman Sachnowitz; Fortalt til Arnold Jacoby: *Det angår også deg*. Oslo: Holm & Tangen 2005. Per Ole Johansen: *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal 1984. Irene Levin Berman: *Flukten fra Holocaust. ”Vi skal plukke poteter”*. Oslo: Orion, 2008.

Master/hovedfagsoppgaver i historie: Bjarte Bruland: *Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*.

Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1995.

Mats Tangestuen: *”..Også jødene kom for øvrig over grensen”*. *Jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940-1945. Hovedoppgave i historie*, Universitetet i Bergen, 2004.

Han har også skrevet noe om tyskspråklige flyktningbarn som kom til Norge. Våre naboland, Sverige og Danmark, la viktige føringer i flyktningpolitikken som Norge i stor grad forholdt seg til. For å kunne drøfte de nordiske lands samarbeid har bøkene til Hans Lindberg og Hans Kirchhoff, vært viktige verktøy i forståelsen av nabolandenes påvirkning.³¹

Jørgen Hæstrup sin bok: *Jødisk ungdom på træk*, handler om jødisk landbruksungdom som kom til Danmark for å få opplæring for senere å skulle immigrere til Palestina.³² Denne opplæringen har senere blitt stående som et ”flaggskip” i dansk flyktningpolitikk. De danske historikerne Hans Kirchhoff og Lone Rünitz har i sine bøker³³ skrevet om jødiske flyktninger, inkludert barn, som kom til Danmark før den danske okkupasjon. I bøkene drøftes også samarbeidet mellom de nordiske landene, og de gir en fin oversikt over hvordan Norge ble oppfattet, fra dansk ståsted.

Det siste tiåret har Norge blant annet fått et senter for Holocaust- og Livssynsminoriteter og et Jødisk Museum, som har medvirket til at den generelle norske befolkning har fått en større interesse for jødernes historie i Norge. Spesielt har enkeltmenneskers innsats for jødene i Norge under 2.verdenskrig, eller fravær av innsats, blitt satt under lupen. Uavhengig av disse institusjonene har historiker Per Kristian Sebak gitt oss – basert på sin hovedoppgave – ny kunnskap om jødene som bodde i Bergen. Her blir også de tsjekkiske flyktningbarna som kom med Nansenhjelpens ”Barneaksjon” nevnt.³⁴ Frank Rossavik kom også nylig ut med en biografi om et av flyktningbarna som vi blir bedre kjent med i min oppgave, Edgar Brichta som oppholdt seg i Bergen da Norge ble okkupert.³⁵

³¹ Einhart Lorenz. *Exil in Norwegen. Lebensbedingungen und Arbeit deutschsprachiger Flüchtlinge 1933-1943*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft 1992, s. 287 ff. Hans Lindberg. *Svensk flyktningpolitikk under internasjonelt tryck 1936-1941*. Stockholm: Allmänna Förlaget, 1973, Hans Kirchhoff. *Et menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internasjonale flyktningpolitikk 1933-1939*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005.

³² Jørgen Hæstrup. *Den gang i Danmark, jødisk ungdom på træk 1932-1945*. Odense: Odense forlag, 1982.

³³ Kirchhoff, Hans. *Et menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internasjonale flyktningpolitikk 1933-1939*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005, Lone Rünitz. *Danmark og de jødiske flyktninge 1933-1940*. København: Museum Tusulanums forlag, Københavns universitet, 2000. Lone Rünitz. *Diskret ophold. Jødiske flyktningbørn under besættelsen. En indvandrerhistorie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010.

³⁴ Sebak, Per Kristian... *Vi blir neppe nogensinne mange her*. Bergen: Vigmostad og Bjørke, 2008.

³⁵ Frank Rossavik. *Det niende barnet. NS-ordførerenes sønn*. Oslo: Spartacus, 2009.

Dagbøker og intervjuer - biografier og memoarer

I flere kapitler ønsker jeg å belyse det enkelte barnets stemme blant annet ved å bruke eksempler fra en unik stemme, dagboken til den nittenårige gymnasiast Ruth Maier fra Wien, oversatt og utgitt av Jan Erik Vold. Andre stemmer er intervjuer som jeg selv har gjennomført eller som har blitt publisert i ulike medier. Selv om det kan gjøres metodologiske innvendinger mot bruken av intervjuer et halvt århundre etter hendelsene, har det vært nyttig for meg å bruke personlige refleksjoner for å gi et mer differensiert bilde av ulike opplevelser.

Biografier og memoarer om tidligere barneflyktninger og sentrale voksenpersoner i barneflyktingenes liv, er også tatt med for å belyse et bredere spekter av det norske samfunns holdninger. Jan Otto Johansen har gitt ut boken *Ettertanker*³⁶ som er basert på intervjuer med den nå avdøde jødiske flyktningbarnet, Berthold Grünfeld. I denne boken skildrer Grünfeld tilværelsen som flyktningbarn og barnehjemsbarn i Norge, og reflekterer også over sitt jødiske opphav.

Når det gjelder tidligere omtaler av barneemigrasjon til Norge, vil jeg nevne Helge Waals bok om sin mor: *Nic. Waal, det urolige hjertet*.³⁷ Memoarene til Sigrid Helliesen Lund i: *Alltid underveis*³⁸ og Odd Nansens bok: *Langs veien*.³⁹ Det samme har filmen om redningen av de jødiske barna på barnehjemmet med tittelen: *I slik en natt*,⁴⁰ selv om ikke denne filmen gir et helt korrekt bilde av hva som skjedde.

Skjønnlitterære bøker

Selv om oppgaven min stort sett bygger på akademisk litteratur, aktuell forskning, intervjuer og førstehåndsopplysninger fra statsarkiver i Norge, vil det være innslag av skjønnlitterære verk. Jeg vil støtte meg til Edvard Bull, som hevder at skjønnlitterære kilder kan gi viktige opplysninger om menneskers opplevelse av sin tids virkelighet, konvensjonelle holdninger og meninger.⁴¹

³⁶ Jahn Otto Johansen. *Ettertanker*. Oslo: Aschehoug, 2007

³⁷ Helge Waal. *Nic Waal. Det urolige hjertet*. Oslo: Pax forlag, 1991.

³⁸ Sigrid Helliesen Lund. *Alltid underveis*. Oslo: Tiden, 1981.

³⁹ Odd Nansen. *Langs veien: Opplevelser, møter og samtaler*. Oslo: Gyldendal, 1970.

⁴⁰ Colbjørn Helander og Sigval Maartmann-Moe. *I slik en natt*. Norsk Film A/S, 1958.

⁴¹ Edvard Bull. *Retten til en fortid*. Oslo: Universitetsforlaget. 1981, s. 117.

Levin skriver at erindringslitteratur kan vise et retrospektivt bilde av hvordan voksne forteller om hvordan de hadde det da de vokste opp. Selv om fremstillingen er gjort gjennom voksnes øyne, gir skildringene likevel et fokus på barn som gir en viktig innsikt til det å være barn under krig.⁴²

Annika Thor sin bok, *En ö i havet*, handler om de to jødiske barneflyktingene Steffi og Nelli som kommer til et fosterhjem i Sverige på grunn av jødeforfølgelsene i Wien, Østerrike. Boken gir en god beskrivelse rundt det å være barn og flykting i et fremmed land. Den skildrer også godt tanker rundt lengsel, savn og tap.⁴³

⁴² Levin, Irene. "Barn på flukt" i *Barn*. nr 2. Trondheim: Norsk senter for barneforskning, NTNU. 2006, s. 80.

⁴³ Annika Thor. *En ö i havet*. Oslo: Omnipax, 2001